

УДК 82-31; 81'36

В. У. Русак, кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык (БДТУ)

РОЛЯ СІНТАКСІЧНЫХ ПРЫЁМАЎ ЭКСПРЭСІВІЗАЦЫІ МАЎЛЕННЯ Ў «КАЗКАХ ЖЫЦЦЯ» ЯКУБА КОЛАСА

Публікацыя прысвечана аналізу сінтаксічных прыёмаў экспрэсівізацыі маўлення ў цыкле філасофска-алегарычных твораў Якуба Коласа «Казкі жыцця». Адзначаецца, што ў згаданых творах аўтарам паслядоўна выкарыстоўваюцца такія прыёмы, як экспрэсіўна-стылістычны падзел на абзацы і сінтаксічны паралелізм. Асаблівая ўвага надаецца апісанню семантыка-стылістычных функцый, якія выконваюць міні-абзацы і паралельныя канструкцыі ў кантэксце «Казак жыцця».

This paper presents a study of expressive syntax means in the cycle of philosophical and allegorical works of Yakub Kolas «Fairy tales of life». The article demonstrates that the author successively use such constructions of expressive syntax as stylistic division of paragraphs and syntactic parallelism. The description of semantico-stylistic function of paragraphs amplification and syntactic parallelism, which are typical for «Fairy tales of life» by Yakub Kolas, is paid much attention.

Уводзіны. У гісторыю беларускай літаратуры Якуб Колас увайшоў як паэт і празаік, крытык і публіцыст, перакладчык і мовазнаўца, таленавіты педагог і настаўнік не аднаго пакалення маладых пісьменнікаў. Коласа справядліва называюць і адным з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Як адзначае Алесь Каўрус, «на працягу дзесяцігоддзяў воляю лёсу яму [Коласу – В. Р.] было наканавана ісці ў першым шэрагу працаўнікоў і рупліўцаў роднай культуры. <...> Народны пісьменнік плённа распрацоўваў і памнажаў выяўленчыя магчымасці роднага слова, павышаў яго мастацка-эстэтычную годнасць і грамадскі прэстыж» [1, с. 264]. Сваю канцэпцыю літаратурнай мовы сам Якуб Колас сфармуляваў наступным чынам: «Мы павінны мець мову прыгожую, гучную, простую, але гнуткую і выразную» [1, с. 265].

Плённая праца Коласа не магла застацца без увагі вучоных, і таму нядзіўна, што моватворчасць народнага пісьменніка неаднаразова становілася аб'ектам лінгвістычнага аналізу. На сённяшні дзень распрацаваны пытанні лексічнага ладу мовы паэтычных і празаічных твораў беларускага песняра, функцыянальна-стылістычнага выкарыстання лексічных вобразных сродкаў, індывідуальна-аўтарскага слова- і фразеаўжывання. Сінтаксічны ж лад твораў Якуба Коласа даследаваўся спарадычна. У прыватнасці, пакуль адсутнічае комплексны аналіз месца і ролі экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый у прозе гэтага аўтара. Між тым такое даследаванне дазволіць пашырыць веды пра фарміраванне сістэмы сродкаў экспрэсіўнага сінтаксісу сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а таксама ацаніць ролю творчасці Коласа ў гэтым працэсе.

З усведамленнем важнасці акрэсленай праблемы мы вырашылі распачаць яе даследаванне, і першапачатковым аб'ектам аналізу быў абраны цыкл твораў «Казкі жыцця». Згаданыя творы адносяцца да філасофска-алегарычнай про-

зы. У іх выразна адчуваецца ўстаноўка на сціслае, сканцэнтраванае выяўленне думкі, на перадачу эмацыянальнага ўспрыняцця і асэнсавання рэчаіснасці аўтарам ці персанажам, а менавіта ў творах падобнай стылістыкі (як паказваюць вынікі папярэдніх даследаванняў) павышаецца роля канструкцый экспрэсіўнага сінтаксісу як сродкаў перадачы суб'ектыўна-аўтарскіх адносін і ўздзеяння на духоўную сферу рэцыпіента.

Асноўная частка. Пры скразным аналізе сінтаксічнага ладу «Казак жыцця» было выяўлена, што ў іх мастацкім кантэксце адсутнічаюць многія фігуратыўныя сродкі, распаўсюджаныя ў мове беларускіх празаічных твораў другой паловы XX ст. (напр., парцэляцыя, сегментацыя, парантэза і інш.). Адметную ролю ў «Казках жыцця» адыгрываюць толькі такія сінтаксічныя прыёмы, як *экспрэсіўна-стылістычны падзел на абзацы і сінтаксічны паралелізм* (у спалучэнні з лексічным паўтарам). Яны і заслугоўваюць падрабязнага навуковага разгляду.

Як адзначаецца ў лінгвістычнай літаратуры, абзац – гэта адзін з найбольш важных кампанентаў кампазіцыі і архітэктонікі тэксту. Чляненне мастацкага твора на абзацы індывідуальнае, яно адлюстроўвае аўтарскія інтэнцыі, ставіць акцэнт на той ці іншай інфармацыі. «Сапраўдную меру ў дзяленні на абзацы нельга зацвердзіць пэўнымі правіламі, – заўважае В. Матэзіус. – Гэта павінен рабіць у кожным канкрэтным выпадку сам аўтар, бо ён лепш за астатніх разумее сэнсавы рытм свайго твора» [2, с. 520].

У «Казках жыцця» прыцягвае ўвагу вылучэнне ў самастойныя міні-абзацы асобных сказаў з'яўляюцца выпадкі вынясення ў асобны абзац самага апошняга сказа ў творы (з'ява зафіксавана ў 11 з 31 «казкі»). Такі прыём дазваляе пісьменніку вылучыць найбольш важную думку, акцэнтаваць на ёй увагу, падштурхнуць чытача да роздуму над пастаўленай праблемай.

У «казках» «Дудар», «На чужым грунце», «Камень», «Балотны агонь», «Што лепей?», «Крыніца», «Купальскія светлякі», «На ўсё ёсць прычына», «Цвіркун» гучыць роздум над складанымі праблемамі анталогічнага характару: як пазнаць сэнс жыцця, у чым мэта чалавечага існавання, што такое шчасце, ісціна, праўда, справядлівасць. Аднак, як адзначае М. Мушыньскі, «пісьменнік не зводзіць сэнс сваіх алегарычных твораў да банальных павучанняў, спрошчаных маралізатарскіх сентэнцый. Ён выступае ў ролі мудрага, разважлівага суразмоўцы, які верыць у свайго чытача, у яго высокія інтэлектуальныя здольнасці, спадзяецца на ўзаемнае паразуменне» [3, с. 96]. Фінальныя сказы-абзацы даюць Якубу Коласу магчымасць выдзеліць выказванні, засяродзіць увагу на тых праблемных пытаннях, якія чытач павінен самастойна асэнсаваць.

Прывядзём некалькі прыкладаў. У «казцы» «Балотны агонь» бярозка, заціснутая з усіх бакоў старымі дзеравякамі, мела адзіную ўцеху ў сваім гаротным жыцці – любавання далёкім агнём, такім нераздадзеным і прыемным. Але мудры вяз пазбавіў бярозку радасці, адкрыў ёй вочы, сказаўшы, што гэта не агонь гарыць, а свецяцца балотныя гнілякі. Пісьменнік выносіць на суд чытача наступнае пытанне: ці добра зрабіў вяз, развеўшы гэты прыгожы туман зменнага шчасця беднай бярэзінкі. Аўтар не раскрывае сваю пазіцыю, не дае свайго адказу, не навязвае сваю думку, а прымушае чытача самастойна паразважваць, выносячы ў фінальны міні-абзац сказ *І да гэтага часу вядуць дрэвы спрэчку*.

У «казцы» «Што лепей?» прыгожая і гонкая Хвоя, якая расла на зялёным грудку сярод зграбных дубкоў, заўсёды нудзілася, не ўсведамляючы свайго шчасця. Характэрна жыцця яна зразумела толькі тады, калі пажар спаліў усё навокал і смерць кінула цень на яе галінкі. Аўтар ставіць пытанне: «што лепей: пражыць свой век ціха, спакойна, не пазнаўшы, як міла жыццё, ці пазнаць яго характэрна і вартасць цаной вялікага няшчасця?» Адказу на пастаўленае праблемнае пытанне зноў пісьменнік не дае, а падштурхоўвае чытача да разважання шляхам вынясення ў асобны абзац сказа *Маўчала Хвоя, яшчэ ніжэй навеслі яе пышныя галіны*.

У некаторых выпадках фінальным сказам-абзацам пісьменнік афармляе галоўную думку, асноўную ідэю твора. Паказальна, што аўтар зноў пазбягае навяжвання чытачу ўласнага меркавання, таму галоўную думку ён падае не ад свайго імя, а ад імя галоўнага героя. Так, «казка» «Чыя праўда» заканчваецца рэплікай старога дуба, аформленай як монакампанентны абзац: *«Лепш быць няшчасным, але відушчым, чымся шчаслівым, але сляпым»*. У «казцы» «Што яны страцілі» галоўная думка таксама гу-

чыць з вуснаў дуба і таксама вынесена ў апошні сказ-абзац: *«Вы, сябры мае, перасталі жыць у згодзе і дружбе паміж сабою, а таму і страцілі сваю радасць»*. Аналагічны прыём Колас выкарыстоўвае і ў «казцы» «Як птушкі дуб ратавалі». Выказванне, аформленае самастойным сказам-абзацам і змешчанае ў абсалютным канцы твора, набывае дадатковую сэнсавую нагрукку і афарыстычнае гучанне: *«Усюды і ва ўсім трэба мець розум і ведаць меру»*.

У некаторых выпадках асобнымі сказамі-абзацамі пісьменнік афармляе пытанні, адказы на якія разгортвае ў наступных абзацах:

А дзе ж дзелася Жывая Вада?

Яна была пад гарою, яна паціху размывала гару, прабівала сабе дарогу на Божы свет <...> («Жывая вада»);

Адвечны рух, бясконцае блуканне па свеце выпала на долю гэтым бязродным хмаркам.

Хто яны такія? Скуль яны ўзяліся?

Якое прызначэнне іх на свеце?

Такія запытанні напэўна паўсталі б у кожнага, хто першы раз убачыў бы гэтых несупынных вандроўніц <...> («Над прасторами зямлі»).

Вынясенне пыталых сказаў у самастойныя абзацы дазваляе засяродзіць на іх увагу чытача, прымушае спыніцца, задумацца, а таксама дапамагае ўнесці паўзу ў паведамленне, што садзейнічае стварэнню эфекта прысутнасці апаздальніка.

Сярод стылістычных сродкаў, накіраваных на эфектыўнае выражэнне зместу, у «Казках жыцця» немалаважную ролю адыгрывае сінтаксічны паўтор – лінгвістычная з'ява, на якой заснаваны прыём паралелізму.

Даследчыкамі ўстаноўлена, што аднатыпныя канструкцыі ў мове мастацкай літаратуры становяцца сродкам актывізацыі перажыванняў, з іх дапамогай магчымы «актуалізацыя, акцэнтаванне, лагічнае выдзяленне падкрэсленых аўтарам элементаў сказа» [4, с. 213]. Гэта знайшло пацвярджэнне і пры аналізе «Казак жыцця». У кантэксце гэтых твораў паралелізм ужываецца як сродак выражэння эмацыянальнага зместу паведамлення: *Вясна – такая пара, у якую адны толькі няўдачнікі, адны бяздольнікі, сапраўды нешчаслівыя, не знаюць радасці. Вясна – такая пара, якую ўсе спяшаюцца скарыстаць сапраўды для шырокай весялосці і глыбокага жыцця сэрца* («На чужым грунце»); *Колькі людскіх калёс і восей пабіта і паламана аб камень? Колькі накалечана рук і ног? А гузоў колькі набілі тут людскія галовы?* («Чортаў камень»); *Ці справядліва, што на квольнякіх былінкі нападае тля і высмоктвае іх мядовы сок? Ці справядліва, што на горачку, дзе так слаўна грэе сонца, не дапускаюцца брусніцы, чорныя ягады, ну хоць бы сабе дзераза?* («Залаты пра-

мень»). Частковы паралелізм прыведзеных сказаў, дапоўнены лексічнымі паўтарамі, стварае выразную сінтаксічную сіметрыю і адметнае рытміка-інтанацыйнае гучанне праявіўнага радка, што дазваляе перадаць эмацыянальную ўзрушанасць аўтара.

Паралелізм, ужыты ў маўленні герояў, здольны падкрэсліваць іх хваляванне: *Дзе наша сіла? Дзе краса наша? («Стары лес»); Дзе нашы сябры, разложыстыя, тоўстыя дубы? Дзе той дуб-веліч, што заглядаўся на прыгожую рэчку <...>? («Чыя праўда?»); Дык дайце ж нам нашы парадкі, нашы школы, нашу мову, бо ваша мова такая ж, як і наша, толькі вы яе папсавалі («Ноч, калі папараць цвіце»).*

Паралельны канструкцыі характарызуюцца логіка-сэнсавай агульнасцю, што дазволіла Коласу выкарыстаць іх для аб'яднання асобных частак выказвання ў кантэкстах з разгорнутымі характарыстыкамі прадметаў, з'яў: *Далёка на рэчцы быў зялёны прыемны астравок: туды хацелі дайці гусі, туды ляцела іх душа, там былі іх думкі, жаданні («Гусі»); Яе [крыніцы – В. Р.] вада – найчысцейшыя слёзы веснавых хмараў, што ад узнікнення свету ходзяць над зямлёю такімі прыгожымі чародкамі. Яе беражкі – аксамітныя межы, з-пад гэтых аксамітаў ззяе золата жоўтых пясчоў («Крыніца»); Як спружыны, ходзяць чырвоныя іх лапы, як вастрагруды човен, рэжа іх цела ваду («Гусі»).*

Праяўленне той ці іншай якасці паралелізму ў значнай ступені залежыць ад лексічнага афармлення паралельных канструкцый. Даследчыца Т. Р. Вінакур адзначала: «Адзінства лексікі і сінтаксісу ў арганізацыі прыёму паралелізму відавочнае, а самастойная роля лексікі заключаецца ў абвастранні экспрэсіі, павелічэнні прымет стылістычнага значэння» [5, с. 36]. У «Казках жыцця» лексіка-сінтаксічнае адзінства паралельных фраз праяўляецца яскрава: дадатковыя значэнні паралельных канструкцый аўтар раскрывае ўжываннем лексічнага паўтара на пачатку (анафара) ці ў сярэдзіне выказванняў (сімплака): *Ніхто іх [людзей – В. Р.] не гнаў,*

ніхто не крыўдзіў, нікому яны не належалі («Жывая вада»); Слухалі травы, слухалі краскі, слухалі ракетнік і лазняк, нават салавейка прыпыніў сваю песню <...> («Крыніца»); Размышы берагі, яна [рэчка – В. Р.] пакоціцца спакайнай, а дождж прамые глыбокі жолаб у гарах: тады і можна будзе дайці да рэчкі, тады можна будзе плысці і супраць вады («Гусі»); І была ў гэтага лесу нейкая мара, поўная хараства, нейкая патайна думка, поўная чараў <...> («Гусі»). Арганічнае спалучэнне ў выказванні сінтаксічнага і лексічнага паўтара надае маўленню асаблівую экспрэсію, узвышае тон, запавольвае тэмп, узмацняючы тым самым сілу ўздзеяння на чытача.

Заклучэнне. Такім чынам, праведзены аналіз паказаў, што «Казкі жыцця» Якуба Коласа вызначаюцца стылістычна матываваным выкарыстаннем сказаў-абзацаў і сінтаксічнага паралелізму. Гэтыя экспрэсіўныя сродкі дазваляюць вылучаць істотныя дэталі паведамлення і становяцца інструментам уздзеяння на інтэлектуальную і эмацыянальную сферы рэцыпіента.

Літаратура

1. Каўрус, А. А. Колас Якуб / А. А. Каўрус // Беларуская мова: энцыклапедыя / рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994. – С. 264–268.
2. Матезиус, В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: сб. статей / сост., ред. Н. А. Кондрашова. – М.: Прогресс, 1967. – С. 444–523.
3. Мушынскі, М. Шэдэўр беларускага прыгожага пісьменства / М. Мушынскі // Песні жалбы; Казкі жыцця // Я. Колас. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2008. – С. 95–103.
4. Формановская, Н. И. Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. – М.: Русский язык, 1978. – 239 с.
5. Винокур, Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1980. – 237 с.

Паступіла 30.03.2012